

# Anomie en inflatie

T. Huppes

## 1. Inleiding

Het inflatietempo in de westerse wereld is het laatste decennium onrustbarend gestegen. Ondanks geïntensiveerde pogingen is men er niet in geslaagd de ontwikkeling om te buigen. Een eventuele stabilisatie van de inflatie op het niveau van ongeveer tien procent heeft in minder dan zeven jaar een prijsverdubbeling tot gevolg.

De inflatieproblematiek wordt gerekend tot het domein van de economische wetenschap. In dit artikel is gekozen voor een interdisciplinaire benadering. Het inflatieproces wordt beschouwd als de economische uitingvorm van maatschappelijke onevenwichtigheden in ruimere zin. Met name blijkt er een significant verband te bestaan tussen de stijging van het inflatietempo en de toegenomen anomie in de samenleving.

De keuze voor een sociologisch-economische benadering van het verschijnsel inflatie ligt voor de hand. De economie, in het bijzonder de neoklassieke macro-economie, is in hoofdzaak evenwichtstheorie (par. 2). De verschillende inflatietheorieën — de 'demand pull', 'cost push' en tot op zekere hoogte ook de monetaire variant — zijn ontleend aan economen die het evenwichtskoncept bekritiseerden (par. 3). Inflatie is een evenwichtsstoring bij uitstek (par. 4). De sociologie heeft zich — door een historisch gegroeide arbeidsverdeling — comparatieve kostenvoordelen verworven met betrekking tot de verklaring van maatschappelijke onevenwichtigheden (par. 5).

Anomie is een complex verschijnsel. Aan de hand van het werk van Durkheim en Merton wordt een typering gegeven van de anomie in de moderne samenleving (par. 6). Hierna volgt een theoretische fundering van de 'anomie — inflatie' hypothese, die tenslotte geconfronteerd wordt met cijfermateriaal voor Nederland en de Verenigde Staten (par. 7).

De economie is er tot dusver niet in geslaagd effectieve — en tevens politiek haalbare — bestrijdingsmaatregelen tegen de inflatie te formuleren. Een interdisciplinaire benadering verruimt het inzicht in de inflatieproblematiek en kan mogelijk nader onderzoek stimuleren. Pasklare beleidsinstrumenten mag men vooralsnog niet verwachten (par. 8).

## 2. De economie als evenwichtstheorie

De economie heeft vanaf haar ontstaan een voorkeur gekend voor een werkelijkheidsconceptie, gekenmerkt door evenwicht. Reeds Adam Smith voorzag een harmonische ontwikkeling van de samenleving, dankzij de werking van een 'invisible hand'. Deze ingebouwde stabilisator maakt ingrijpen overbodig. Evenwichtsstoringen zouden zich als vanzelf herstellen. Van Smith tot Samuelson is het evenwichtsmodel de kern van de economie gebleven. Interrupties ten spijt, heeft deze ontwikkeling zich voltrokken dankzij de bijdragen van — vooral — Walras, Marshall en Pareto.

Walras' evenwichtsmodel beeldt de realiteit uit als een consistent en stationair ruilproces. Consumenten streven naar een maximaal nut; producenten maximaliseren de winst. Niemand heeft macht; anders gezegd er heerst volledige mededinging.

Gegeven de inkomensverdeling, ziet Pareto onder deze omstandigheden een optimale allocatie van produktiefactoren ontstaan. Het produktiepatroon is de meest ideale vertaling van hetgeen consumenten wensen. Niemand kan door reallocatie in een gunstiger positie komen zonder iemand anders te benadelen.

Marshall kan worden beschouwd als de grondlegger van de neo-klassieke school. Zijn *Principles of Economics* (1890) bevat een synthese van het 19e-eeuwse economisch denken. Hij verenigt de klassieke aanbod- en kostentheorie met de Oostenrijkse vraag- en nutstheorie. Ook bij Marshall staat de evenwichtsbrengende functie van het prijzenmechanisme centraal. Aardig wordt dit geparafraseerd met de aan hem toegeschreven bewering, zelfs een papegaai tot een wijs econoom te kunnen maken door hem slechts de woorden 'vraag' en 'aanbod' te leren. Tot de dertiger jaren bepaalden de *Principles* het gezicht van de economische wetenschap. Nieuwlichters werden gediskwalificeerd met: 'It is all in Marshall'.

Na de tussenkomst van Keynes en de tweede wereldoorlog wordt de evenwichtstheorie — in een sterk gemathematiseerde vorm — opnieuw het 'pièce de résistance' van de economische wetenschap. De nadruk komt te liggen op de groeitheorie, vooral uitgewerkt door Von Neumann, Meade,

Samuelson, Solow e.a. Het imposante neo-klassieke bouwwerk van tegenwoordig rust in wezen nog op dezelfde pijlers als indertijd de klassieke economie: de werking van het marktmechanisme en de Wet van Say. Het evenwichtsconcept is gehandhaafd, slechts de terminologie is gewijzigd. De klassieken zagen het individuele menselijk handelen bepaald door utilitaristische motieven. Het maatschappelijke evenwicht, dat hieruit ontstond, werd aangeduid met 'de natuurlijke orde'. Het economisch subject in het neoklassieke paradigma maximaliseert onder nevenvoorwaarden. In de evenwichtstoestand weerspiegelen prijzen en inkomens de relatieve schaarste van respectievelijk consumptiegoederen en produktiefactoren.

De verklaring van het verschijnsel inflatie, waar het in dit artikel om gaat, is zonder amendering van de evenwichtstheorie niet mogelijk. De nominale stijging van het nationale inkomen, al dan niet gepaard gaand met werkloosheid, valt buiten het gezichtsveld van het storingsvrije macroconcept. Het inflatieproces is niettemin doorzichtig te maken, dankzij economen die zich gedeeltelijk of geheel distantieerden van de neoklassieke gedachtengang. Hun kritiek richt zich op de fundamenteën van het algemene evenwichtsmodel: het marktmechanisme en de Wet van Say.

### 3. *Inflatie*

#### 3.1. *Keynes*

'They regard the simplified hypothesis as health, and the further complications as disease'. Aldus Keynes in *The end of laissez-faire*. Keynes verwierp het neoklassieke paradigma. De werkloosheid in de jaren dertig gaf aanleiding tot zijn kritiek.

De klassieke maatregelen bleken niet opgewassen tegen de depressie. Loonsverlaging had de werkloosheid moeten bestrijden, door de vraag naar arbeid te stimuleren. Het kosteneffect zou bovendien de prijzen verlagen en de consumptieve vraag vergroten. Het marktmechanisme werd een handje geholpen, met het doel, het evenwicht kunstmatig te herstellen. Op de kapitaalmarkt gold hetzelfde. De rentevoet was kennelijk te hoog. Meer sparen — een klassieke deugd — zou het aanbod vergroten, de rentevoet doen dalen en de investeringen weer op gang brengen. Colijn getuigde van zijn geloof. Het marktmechanisme zou het wel klaren.

In feite raakten we steeds dieper in de depressie. Keynes vertelt waarom. De klassieke maatregelen dammen de koopkrachtstroom in. Hierdoor dalen de omzetten van de ondernemers, hetgeen de werkloosheid bevordert

Niet de produktiecapaciteit maar de effectieve vraag bepaalt het niveau van het nationale inkomen, en daarmee de werkgelegenheid.

Bij Keynes is de toestand van volledige werkgelegenheid — het bestedingsevenwicht — een toevallig schot in de roos. Het nationale inkomen kan zich in principe op ieder niveau stabiliseren. Dit inkomens- of monetair evenwicht komt via de multiplier tot stand, en het is de taak van de overheid dit evenwicht op het niveau van full-employment te brengen. Het laissez-faire moest plaats maken voor een actieve begrotingspolitiek. Overheidsuitgaven en belastingen werden instrumentele variabelen bij het bestrijden van de werkloosheid.

Keynes zocht in de eerste plaats een oplossing voor de situatie van onderbesteding. Zijn model is echter tevens bruikbaar voor het verklaren van de inflatie. De bestedingen schieten dan niet tekort, maar zijn juist groter, dan waarin de produktiecapaciteit kan voorzien. In een toestand van overbesteding trekt de macro-vraag de prijzen omhoog (demand — pull inflation). Bestedingsbeperking is voor deze vorm van inflatie het meest geëigende bestrijdingsmiddel.

Wie het keynesiaanse kringloopmodel opvat als de geaggregeerde versie van het Walras-model, miskent daarmee de specifieke betekenis van Keynes. Zijn analyse is gebaseerd op de aanvaarding van onevenwichtigheden als normale verschijnselen. Anders dan in de evenwichtstheorie ontbreekt het optreden van automatisch herstel. Voor het bestrijden van de recente inflatie biedt de keynesiaanse economie echter onvoldoende houvast. In paragraaf 4 komen we hierop terug.

### *3.2. Evenwichtsstoringen door marktimperfecties*

Marktprijzen zijn uitsluitend indices van de relatieve schaarste onder omstandigheden van volkomen concurrentie. Deze marktvorm komt nog slechts sporadisch voor, maar vormt niettemin de hoeksteen van de neoklassieke macro-economie. De ondernemer wordt verondersteld zijn productieomvang aan te passen aan de prijssignalen van de markt. Onder deze omstandigheden leidt het streven naar winstmaximalisatie automatisch tot het behartigen van het consumentenbelang. De marktprijs compenseert slechts de marginale kosten. Vrije toetreding reduceert de winst tot een marginaal ondernemersloon. In de evenwichtssituatie is de allocatie optimaal, dankzij de werking van het marktmechanisme.

De marktvorm van volkomen concurrentie werd — eveneens in de jaren dertig — door Joan Robinson en Chamberlin als werkelijkheidsvreemd aan

de kaak gesteld. De onvolkomen of monopolistische concurrentie (hetero-geen polypolie), die zij beschrijven, sluit beter aan op het feitelijk ondernemersgedrag. Prijszetting is regel, hoeveelheidsaanpassing uitzondering. De elasticiteit van de vraag (bij maximale winst steeds groter dan één) is variabel, en biedt ruimte voor een zelfstandige prijspolitiek. Een distorsie in de allocatie is dan onvermijdelijk. De marktprijs bij winstmaximalisatie ligt hoger dan de marginale kosten rechtvaardigen.

Sinds Chamberlin en Robinson is het aantal onderscheiden marktvormen aanzienlijk uitgebreid. Het ontstaan van grote ondernemingen heeft de aandacht gericht op het oligopolie. Populair bij maatschappijcritici, stokpaard van neomarxisten, biedt deze marktvorm — ook volgens de handboeken — aanzienlijke mogelijkheden tot concurrentiebeperking. Het aantal aanbieders is gering. Een samenwerkingsverband, met het doel de onderlinge concurrentie te verminderen, is relatief gemakkelijk te realiseren.

Het oligopolistische marktgedrag is overigens moeilijk in wetmatigheden te vatten. De marktstrategie wordt — anders dan bij de overige marktvormen — mede bepaald door te verwachten reacties van concurrenten. Het geringe aantal aanbieders is de oorzaak van deze specifieke interdependentie. Een eventuele prijsverlaging schaadt de omzet van concurrenten en lokt daardoor tegenmaatregelen uit. 'The more there is of mine, the less there is of yours'. Kettingreacties variëren van een prijzenoorlog tot een hecht samenwerkingsverband. De speltheorie biedt enige houvast bij het analyseren van oligopolistisch marktgedrag. Empirisch getoetste wetmatigheden komen echter niet te voorschijn.

De verschillende vormen van onvolledige mededinging zijn van betekenis voor het verschijnsel inflatie. Op de markt tot stand gekomen prijzen weerspiegelen de marginale kosten. Prijszetting maakt het goed duurder. Marginale opbrengsten en marginale kosten bepalen de productieomvang. De monopoliegraad geeft aan, in welke mate de verkoopprijs de marginale kosten overtreft. Concurrentiebeperking verhoogt de winst. Macht over de markt veroorzaakt inflatie (winstinflatie).

Voor de arbeidsmarkt geldt in principe dezelfde redenering. De ongestoorde werking van de markt wijst beloningen toe, die corresponderen met de produktieve bijdrage in het produktieproces. In de evenwichtssituatie bepalen grensproductiviteiten de verdeling. In feite echter worden de meeste arbeidsovereenkomsten collectief afgesloten. Het optreden van de vakbeweging beperkt de concurrentie. Wanneer de gerealiseerde looneisen de toename van de arbeidsproductiviteit overtreffen, ontstaat inflatie. De gestegen loonkosten 'duwen' de prijzen omhoog<sup>1</sup> (loonkosteninflatie).

Is het inflatieproces eenmaal op gang gekomen, dan ontstaan extra complicaties. Het proces gaat lijken op een 'perpetuum mobile'; zelfs wanneer de marktpartijen de bestaande inkomensverdeling accepteren. Reeds voor een gelijkblijvend arbeidsaandeel is een loonstijging noodzakelijk, die behalve de toename van de produktiviteit, ook de gestegen prijzen compenseert. De loonkosten nemen dan toe, gevolgd door nieuwe prijsstijgingen ter bescherming van de winstmarges. Zo ontstaat een automatisme in de loon- en prijsstijgingen: de loonprijspiraal<sup>2</sup>. Het streven naar inkomensnivellering versterkt de spiraal aanzienlijk. Van nivellering is eerst dan sprake als de lonen sterker stijgen dan de optelsom van prijsstijgingen en arbeidsproduktiviteitsgroei.

Concluderend blijken marktimperfecties inflatie te veroorzaken. De prijzen stijgen door winstvermeerdering, door gestegen loonkosten, of door een samenspel van beide. Tegenover de keynesiaanse 'demand - pull' variant staat deze inflatievorm bekend als 'cost push inflation'. Hiertoe rekent men tevens de prijsverhogingen ten gevolge van belastingdrukverzwaring, uitbreiding van de sociale verzekeringen, stijging van het invoerprijspeil, etc. Steeds pogen aanbieders (van eindprodukten en produktiefactoren) een vermindering van hun relatieve positie af te wentelen op anderen, dan wel hun relatieve positie te verbeteren. De mate waarin ze de markt beheersen, is bepalend voor het succes en voor het inflatietempo.

Het marktgedrag van oligopolisten verdient in dit verband apart de aandacht. Met name de multinationals wordt verweten dat zij door hun prijspolitiek een belangrijke bijdrage leveren aan de inflatie. De handboeken vermelden als kenmerk van het oligopolie een discontinu verloop van de marginale opbrengstencurve, ten gevolge van een geknikte afzetcurve. Dit zou verklaren waarom kostenverhogingen (bijvoorbeeld door een loonstijging) in de prijs worden doorberekend, terwijl produktiviteitsverbeteringen (bijvoorbeeld door technische vooruitgang) geen prijsverlaging veroorzaken.

De avant-garde in de economie verklaart de marktstrategie van oligopolisten op alternatieve wijze. Populair is de zienswijze van Levinson (1972). Centraal in zijn inflatietheorie staat het prijsbeleid van multinationals, dat gericht zou zijn op het maximaliseren van de zogenaamde 'cash flow' ter financiering van verdere expansie. Een loonkostenstijging heeft volgens Levinson nauwelijks een prijsverhogend effect vanwege het kapitaalintensieve karakter van multinationals. Bestedingsbeperking ter bestrijding van de inflatie werkt averechts, aangezien een omzetsdaling juist gevolgd wordt door een prijsverhoging, teneinde de 'cash flow' op peil te houden. Een doeltreffende bestrijding is volgens Levinson mogelijk door

de belemmeringen voor het behalen van de geplande 'cash flow' zoveel mogelijk weg te nemen.

De rol van multinationals in het inflatieproces heeft voornamelijk de belangstelling van 'off-broadway' economen. De 'mainstream' heeft weliswaar oog voor marktimperfecties, maar vertrouwt — zeker op de lange termijn — op herstel van de relatieve schaarsteverhoudingen. De markt heeft het laatste woord. Dezelfde redenering geldt voor de ontwikkeling van de inkomensverdeling. Lonen boven de grensproductiviteit kunnen op den duur geen stand houden. Door het ontstaan van werkloosheid keert de wal het schip.

De controverse tussen neoklassieken en dissidenten over de feitelijke betekenis van het marktmechanisme is de laatste tijd opnieuw geïntensiveerd. Het voortbestaan van deze onenigheid in de economie behoeft evenwel het inzicht in de loonprijsspiraal niet te frustreren. Voor de instandhouding van de spiraal is het namelijk van secundaire betekenis of ondernemers al dan niet in staat zijn de markt op langere termijn naar hun hand te zetten. Evenmin is het voor het verklaren van inflatie bijzonder relevant, of het afsluiten van arbeidsovereenkomsten uitsluitend mogelijk is dankzij, of ook ondanks de bestaande relatieve schaarsteverhoudingen. Van belang is het feit dat vakbonden metterdaad streven naar inkomensnivellering en dat ondernemers metterdaad streven naar verhoging van de winst. Dit streven als zodanig veroorzaakt inflatie. Een loonkostenstijging lokt prijsverhogingen uit en omgekeerd, zelfs wanneer de relatieve schaarsteverhoudingen uiteindelijk de verdeling zouden bepalen.

Voor overtuigde markeconomen ligt het voor de hand de loonprijsspiraal toe te schrijven aan kortzichtigheid omtrent de werking van de markt. Het streven van ondernemers en vakbonden is in deze visie irrationeel. De markt beslecht in laatste instantie de machtsstrijd tussen beide groeperingen. De spiraal is een kwalijk bijverschijnsel van het vechten tegen windmolens.

Het onderscheid rationeel — irrationeel gedrag werd door Pareto gehanteerd als criterium voor de arbeidsverdeling economie — sociologie. De economie bestudeert volgens hem uitsluitend de rationele component van het menselijk handelen: het optimum theorema veronderstelt rationeel gedrag. De irrationele restpost verklaarde Pareto tot het terrein van de sociologie. Marktstoringen schrijft hij dienovereenkomstig toe aan sociologische variabelen. Als criterium voor de arbeidsverdeling economie — sociologie is het onderscheid rationeel — irrationeel inmiddels verouderd. Gebleven is de bijdrage die de sociologie kan leveren om het inzicht te verruimen in marktstoringen en in de daarmee gepaard gaande inflatie.

### 3.3. *Monetaire storingen*

Monetaire evenwichtsstoringen werden reeds beschreven vóór het ontstaan van de economische wetenschap. Bekend is de 'naïeve' kwantiteitstheorie van Bodin en Davanzati, daterend uit de zestiende eeuw. Het verband dat zij legden tussen de geldswaarde en geldhoeveelheid werd in 1911 verfijnd door Irving Fisher. Zijn  $MV = PT$  is in ieder handboek te vinden. Verschillende oorzaken van monetaire storingen liggen in deze formule besloten: geldcreatie, ontpotting en vergroting van de omloopsnelheid. Behalve Fisher, droegen vooral Wicksell, Marshall, Robertson, Keynes en von Hayek bij tot de monetaire schoolvorming in de economie. Tegenwoordig is Milton Friedman de belangrijkste vertegenwoordiger.

De meeste monetaristen staan dicht bij het neoklassieke paradigma<sup>3</sup>. In zijn meest rudimentaire vorm komt de monetaire inflatietheorie hierop neer. Prijzen weerspiegelen grosso modo de relatieve schaarste, uitgezonderd de rentevoet. De bankiers zijn de voornaamste dwarsliggers. Zij manipuleren de marktprijs voor geldleningen en verleiden daarmee investeerders en consumenten tot extra bestedingen. De overmatige geldcreatie, die hiervan het gevolg is, leidt tot inflatie.

Bij de bestrijding van inflatoire prijsstijgingen leggen monetaristen het accent op de monetaire politiek. Bekende instrumenten zijn de discontoschroef, de openmarkttransacties, het vaststellen van kaspercentages, en de kwalitatieve en kwantitatieve kredietcontrole.

Het is de vraag of het monetaire beleid in staat is de huidige inflatie te beteugelen. In de meeste westerse landen voeren de monetaire autoriteiten een verantwoorde geldpolitiek. Het inflatietempo neemt niettemin toe. Skeptici hebben dan ook de overhand, zeker na het mislukken van de monetaire politiek in de V.S. De toename van de liquiditeitenmassa in een volkshuishouding blijkt eerder een gevolg te zijn van de inflatie, dan een autonome oorzaak. De geldhoeveelheid wordt min of meer gedwongen om mee te geven.

### 4. *De huidige inflatie*

De prijzen van de particuliere consumptie stegen in Nederland van 1955 tot 1960 met 2,6% per jaar, van 1960 tot 1965 bedroeg dit percentage 3,6%, van 1965 tot 1970 reeds 4,4%, terwijl de stijging van 1970-1975 verder toeneemt tot rond de 8,5%. Ondanks geïntensiveerde pogingen zowel in Nederland als elders is men er niet in geslaagd deze ontwikkeling om te buigen. De economie kent schijnbaar geen oplossing voor de huidige

inflatie. De lessen uit het verleden zijn bovendien van weinig nut. Spectaculaire prijsstijgingen van weleer — door uitgifte van de 'assignaten' tijdens de Franse revolutie, door de 'greenbacks' gedurende de Amerikaanse burgeroorlog, na de eerste wereldoorlog in Duitsland en Rusland — hebben weinig gemeen met de inflatie van tegenwoordig. De oorzaak van de ontwrichting lag steeds bij een onverantwoorde geldcreatie door de overheid. De hyperinflatie van vroeger was meestal een vorm van monetaire pathologie.

Het inflatieproces na de tweede wereldoorlog heeft een specifiek karakter. Na de z.g. 'kruipende' inflatie in de jaren vijftig is het tempo onrustbarend versneld. Anders dan vroeger kennen de overheid en de monetaire autoriteiten tegenwoordig hun plichten. De instrumenten hebben echter gefaald. De keynesiaanse en monetaire politiek blijken niet in staat het getij te keren. Bovendien is door het ontstaan van een forse werkloosheid de speelruimte bij de inflatiebestrijding aanzienlijk beperkt. Het tweesnijdend zwaard van stijgende prijzen en werkloosheid — ook wel aangeduid met de term stagflatie — typeert de moderne inflatie. Het vertrouwen in 'the oldtime religion of budget cutting and tight money'<sup>4</sup> gaat steeds meer verloren, zonder dat aanvaardbare alternatieven voorhanden zijn.

Zijlstra stelt het probleem als volgt: 'Dat er geen reden is waarom het inflatieproces zal ombuigen in de toekomst is juist het meest verontrustende in deze zaak. De kern van het probleem is dat de macht van bepaalde groepen die lonen en prijzen omhoog drijven, groter is geworden dan de macht van de regeringen en de centrale banken om deze groeperingen tegen te houden'<sup>5</sup>.

Met vele andere economen verklaart Zijlstra hiermee de cost push inflatie tot de belangrijkste boosdoener. Deze variant bleek in het voorafgaande een gevolg van marktimperfecties. Macht over de markt veroorzaakt prijsstijgingen. De overheid is niet in staat deze macht te doorbreken. De loonprijspiraal gedraagt zich hierdoor als een autonoom proces.

Toch is een effectieve bestrijding in principe denkbaar. In de meeste westerse landen beschikt de regering over de mogelijkheid een loon- en prijsstop af te kondigen. In theorie kan hiermee de inflatie van vandaag op morgen worden gestopt. Niemand durft echter aan deze noodrem te trekken. Zelfs ermee dreigen levert al moeilijkheden op, zoals bijvoorbeeld in Nederland bleek tijdens voorafgaande kabinetten. Illustratief voor de houding van veel politici is in dit verband een verklaring van president Ford tijdens zijn eerste persconferentie: 'Wage and price controls are out, period!'

Een optimistische conclusie is uit het voorafgaande niet te trekken. De

bestrijdingsmaatregelen, die de economische wetenschap naar voren brengt, blijken òf weinig effectief, òf politiek niet haalbaar. Dit bleek opnieuw tijdens het recente mammoetdebat in de V.S. De voorgestelde maatregelen beperkten zich tot varianten op de 'demand pull', 'cost push' en monetaire theorie. Hoopgevende alternatieven kwamen niet te voorschijn. De 'fine fleur' onder de Amerikaanse economen capituleerde voor de sombere consensus, 'that the battle against roaring inflation will be long and painful, and during its course the nation will suffer a protracted period of stagnant production and rising unemployment that by any name will amount to a recession'<sup>6</sup>.

De volgende diagnose ligt nu voor de hand. Het inflatieproces wordt kennelijk beïnvloed door variabelen die buiten de abstractie blijven van de economische wetenschap. Hetgeen ontbreekt is een volledige probleemstelling. Dit oordeel sluit aan bij de geschetste stand van zaken in de economie. Het analytisch apparaat is vooral toegespitst op de evenwichtsanalyse. De bestudering van onevenwichtigheden, waarmee juist onze snel veranderende samenleving zo rijkelijk is bedeeld, krijgt relatief weinig aandacht. Aansluitend zijn verschillende economen — evenals Pareto — van mening, dat de oorzaak van onevenwichtigheden niet ligt bij economische variabelen, maar veeleer op het terrein van de sociale wetenschappen. Zo lezen wij bijvoorbeeld bij Hartog '... dat inflatie geen zuiver economisch probleem vormt... Inflatie is eigenlijk veeleer de economische uitingsvorm van onevenwichtigheden die hun wortels in een sociale en politieke voedingsbodem hebben... Evenzo is een bestrijding van inflatie met louter economische middelen veelal niet voldoende, omdat de achterliggende oorzaken dan buiten schot blijven'.<sup>7</sup>

Hartogs visie lijkt ons juist. Het inflatieproces is de economische verschijningsvorm van maatschappelijke onevenwichtigheden in ruimere zin. Op dit interdisciplinaire inzicht is de centrale hypothese van dit artikel geënt. Vooruitlopend op het hierna volgende veronderstellen we een positief significant verband tussen de toenemende anomie in de samenleving en de stijging van het inflatietempo. Deze hypothese wordt geconfronteerd met de correlaties tussen een aantal operationeel gedefinieerde indicatoren van het anomieverschijnsel en de prijsstijging van de particuliere consumptie, gemeten over de afgelopen decennia.

In de volgende paragraaf besteden wij aandacht aan de comparatieve kostenvoordelen die de sociologie bezit met betrekking tot het verklaren van maatschappelijke storingen. Daarna volgt een analyse van het verschijnsel anomie. Tenslotte wordt de 'anomie-inflatie' hypothese theoretisch gefundeerd en getoetst.

## 5. Sociologie versus economie

Het ontstaan van de economische wetenschap valt samen met de industriële revolutie in de tweede helft van de 18e eeuw. Na Smith's *Wealth of Nations* duurt het ruim een halve eeuw eer Auguste Comte met zijn *Cours de philosophie positive* het fundament legt voor de sociologie. Beide wetenschappen bestuderen de maatschappij met het doel algemene wetmatigheden te formuleren. De methode der natuurwetenschappen staat model: Comte spreekt in eerste instantie zelfs van sociale fysica.

De werkelijkheidsconcepties van Smith en Comte verschillen fundamenteel. Adam Smith was een overtuigd aanhanger van het 'laissez-faire'-beginsel. Dankzij de werking van een 'invisible hand' ontstaat de 'natuurlijke' orde in de samenleving. 'What ought to be' en 'what is'<sup>8</sup> groeien als vanzelf naar elkaar toe. Na Smith treden de ingrijpende gevolgen van de industriële revolutie op de sociale verhoudingen op de voorgrond. Het vertrouwen in een harmonische maatschappelijke ontwikkeling neemt af; een voorwaarde voor het ontstaan van de sociologie.

De erkenning van de relativiteit van normen en waarden is bij Comte een steeds terugkerend thema. De 'natuurlijke orde' bestaat zijns inziens niet. De maatschappij evolueert; iedere orde is aan tijd en plaats gebonden. Hij koppelt het opsporen van de wetten der samenleving uitdrukkelijk aan het doel om daarmee de maatschappelijke vooruitgang te kunnen bevorderen. 'Savoir pour prévoir et prévoir pour pouvoir'. Een evenwichtige ontwikkeling komt niet als vanzelf tot stand, maar door efficiënt ingrijpen. Inzicht in het maatschappelijk proces is hiervoor noodzakelijk. Het is de taak van de sociologie om de wetmatigheden bloot te leggen waaraan de samenleving gehoorzaamt.

Het verschil tussen de sociologie en de economie wordt pregnanter naarmate beide wetenschappen verder uitgroeien tot op zichzelf staande denkdisciplines. De economie distantieert zich van sociologische variabelen en houdt vast aan een werkelijkheidsconceptie gekenmerkt door evenwicht. De sociologie besteedt aandacht aan de maatschappelijke storingen, die ontstaan onder invloed van de technologische ontwikkeling en de voortschrijdende arbeidsverdeling. Marx ontwerpt als laatste een geïntegreerde sociologisch-economische maatschappijvisie. In de economie inspireert hij voornamelijk dissidenten. Zijn invloed op vooraanstaande sociologen is daarentegen onmiskenbaar.

Rond de eeuwwisseling is de scheiding tussen beide disciplines vrijwel voltooid. In deze periode geven Walras, Marshall en Pareto (als econoom)

gestalte aan het neoklassieke paradigma. De verklaring van de economische werkelijkheid met behulp van het evenwichtsconcept krijgt een formeel en a-historisch karakter. De institutionele structuur geldt als 'datum'. De invloed van sociale onevenwichtigheden op de uitkomst van economische processen valt buiten de probleemstelling. In wezen vertrouwt de neoklassieke economie hiermee — in navolging van Smith — op een samenvallen van de feitelijke met de gewenste maatschappelijke ontwikkeling.

Eveneens rond 1900 constateren Durkheim, Max Weber en Pareto (als socioloog) het bestaan van een andere werkelijkheid. Juist de onevenwichtigheden van de geïndustrialiseerde samenleving trekken hun aandacht. Durkheim ziet anomie ontstaan door het gebrekkig functioneren van de organische solidariteit, Weber benadrukt de depersonalisatie ten gevolge van de rationalisering en bureaucratisering van de samenleving, terwijl Pareto in zijn latere werk een belangrijke plaats toekent aan de machtsstrijd, veroorzaakt door de irrationele component van het menselijk gedrag. De overeenkomsten tussen deze sociologen zijn groter dan de uiteenlopende terminologie doet vermoeden. De samenleving heeft moeite met de aanpassing aan de vooruitgang van wetenschap en techniek. De problemen die hierbij optreden worden verschillend verwoord. Ook Mannheim en Sorokin sluiten hierop aan. Zij vormen de *trait d'union* tussen Weber en de moderne sociologie.

Overziet men de ontwikkeling van de economie en de sociologie dan blijkt een systematisch verschil in benadering. Beide wetenschappen nemen de maatschappelijke werkelijkheid selectief waar. Vergeleken met de economie, besteedt de sociologie meer aandacht aan de onevenwichtigheden van de geïndustrialiseerde samenleving. Deze preoccupatie van sociologen is van betekenis voor de verklaring van het inflatieproces; een crisisverschijnsel bij uitstek. De economie is er niet in geslaagd een adequaat antwoord te formuleren. Op grond van de historisch gegroeide arbeidsverdeling van beide disciplines lijkt de sociologie speciaal toegerust om het inzicht in de inflatieproblematiek te vergroten.

## 6. *Anomie*

### 6.1. *Durkheim*

Het begrip anomie is in de sociologie geïntroduceerd door Emile Durkheim. Hij duidt hiermee een crisistoestand aan van een samenleving, een institutie of een groep. Om de betekenis van de term te verduidelijken, volgt hier een samenvatting van zijn werk.

Waaruit, vroeg Durkheim zich af,<sup>9</sup> bestaat eigenlijk de specifieke cohesie, die in het woord samenleving besloten ligt? Voor de beantwoording van deze vraag maakt hij een — sociologisch uiterst relevant — onderscheid tussen de preindustriële, relatief stationaire samenleving en de geïndustrialiseerde, dynamische maatschappij. Het maatschappelijk bindmiddel in het eenvoudige samenlevingstype duidt Durkheim aan met de term 'mechanische solidariteit'. Deze solidariteit is gebaseerd op een homogeen systeem van normen en waarden, die tezamen de z.g. 'conscience collective' vormen. Dit laatste begrip is vergelijkbaar met Rousseau's 'volonté générale', met Comte's 'consensus', en met 'de natuurlijke orde' van Adam Smith. De 'conscience collective' legt aan ieders aspiraties traditioneel bepaalde beperkingen op. De verticale mobiliteit is vrijwel nihil. Ondersteund door de morele instanties (bijvoorbeeld de kerk) aanvaarden rijk en arm de historisch gegroeide maatschappelijke ordening. Het individu kent geen onderscheid tussen de inkomens- en machtsverdeling zoals die is en zoals die behoort te zijn. De 'conscience collective' en de 'conscience individuelle' vallen samen.

De industriële revolutie luidt een nieuw tijdperk in. De vooruitgang van wetenschap en techniek veroorzaakt ingrijpende wijzigingen. Het gezag van de traditionele morele instanties vermindert. Het vanzelfsprekende karakter van de maatschappelijke orde neemt af, evenals de rigide sociale controle. Meer dan vroeger kan ieder naar eigen inzicht zijn capaciteiten ontplooiën. Het individuele denken emancipeert zich van de onderwerping aan de 'conscience collective'. De ontwikkeling van de moderne samenleving gaat ten koste van het gemeenschappelijk normbesef. Dankzij de arbeidsverdeling ontstaat een andersoortige cohesie, de z.g. organische solidariteit. Deze binding is het gevolg van de complementariteit van gespecialiseerde functies in het productieproces. Deelhandelingen op zichzelf hebben geen betekenis; de participanten brengen gemeenschappelijk een eindprodukt voort. De onderlinge afhankelijkheid bevordert de interne samenhang. De geïndustrialiseerde samenleving kenmerkt zich door een structurele integratie.

Aanvankelijk was Durkheim van mening dat de organische solidariteit voldoende garanties bood voor een geïntegreerd samenlevingsverband. In zijn latere werk is hij aanzienlijk pessimistischer. De arbeidsverdeling reguleert de menselijke betrekkingen onvoldoende. De aantasting van de 'conscience collective' veroorzaakt een toestand van relatieve normloosheid: anomie. Deze ontregeling is op verschillende manieren meetbaar. Durkheim richt zich vooral op het verschijnsel zelfmoord.

De zelfmoordfrequentie is volgens Durkheim een geschikte indicator

voor het verschijnsel anomie. Hij onderscheidt verschillende zelfmoordtypen. De z.g. egoïstische zelfmoord is het gevolg van een tekortschietende organische solidariteit. Extreme individualisering leidt tot onvoldoende groepsbinding. Zonder betekenisvolle sociale relaties kan het individu zich moeilijk handhaven. Daarnaast onderscheidt Durkheim de z.g. anomische zelfmoord,<sup>10</sup> veroorzaakt door een tekortschietende mechanische solidariteit. Door snelle en ingrijpende sociale veranderingen ontstaat normonzekerheid. Groepen desintegreren; het individu verliest de bescherming tegen existentiële crises.

Belangrijker dan het onderscheid is de voor beide typen zelfmoord geldende hypothese: 'De zelfmoordfrequentie varieert omgekeerd evenredig met de mate van integratie van de sociale groepen waarvan het individu deel uitmaakt.'<sup>11</sup> Durkheim baseert deze hypothese op de resultaten van zijn onderzoek. Het zelfmoordpercentage ligt bij katholieken lager dan bij niet-katholieken, ongehuwden scoren hoger dan gehuwden, etc. Sinds in 1951 de eerste Engelse uitgave verscheen van *Le Suicide* heeft — vooral in de V.S. — het wetenschappelijk onderzoek naar het verschijnsel zelfmoord een nieuwe impuls gekregen.<sup>12</sup> De resultaten blijken steun te geven aan Durkheims hypothese. Een significante stijging van het zelfmoordpercentage correleert met een verzwakking van de sociale cohesie.

Van belang voor het anomiebegrip is tenslotte Durkheims godsdienst-sociologie,<sup>13</sup> waaraan hij de laatste periode van zijn leven aandacht besteedt. Durkheim onderkende de bij uitstek integrerende functie van het religieuze normbesef. 'Religion is an eminently collective thing'.<sup>14</sup> De toenemende onkerkelijkheid betekende een aantasting van de 'conscience collective'. Evenals Ivan Karamasow vroeg de agnosticus Durkheim zich af: 'Once God is dead, does not everything become permissible?' Zijn scherpzinnig antwoord is als volgt te parafraseren.

De mens is een sociaal wezen. Zonder relaties met de medemens kan hij zich niet handhaven. In iedere samenleving zijn normen aanwezig, die deze relaties reguleren. Normen beperken de gedragsalternatieven. Het volwassen individu aanvaardt deze beperkingen, dankzij een geïnternaliseerd normbesef. De 'conscience individuelle' is een afspiegeling van de 'conscience collective' van de samenleving. 'Society is something beyond us and something in ourselves'.<sup>15</sup> Aldus is de mens existentieel afhankelijk van de samenleving waarin hij leeft.<sup>16</sup> Dankzij de samenleving zijn wij, die we zijn. In de religie wordt nu deze macht van de samenleving over het individu geprojecteerd in een transcendentiaal opperwezen. De mens ervaart aan God zijn afhankelijkheid van de samenleving. De gehoorzaam-

heid aan de 'conscience collective' is vertaald in de gehoorzaamheid aan een macht boven en buiten de samenleving.<sup>17</sup> 'God is Society', of liever een symbolische voorstelling ervan.

Zal toenemende onkerkelijkheid nu noodzakelijkerwijs gepaard gaan met anomie? Durkheims antwoord luidt ontkennend. 'We must discover the rational substitutes for these religious notions that for a long time have served as the vehicle for the most essential moral ideas'.<sup>18</sup> Secularisatie leidt slechts tot desintegratie wanneer een vervangend normstelsel ontbreekt. Durkheim wijst — in termen van de moderne sociologie — op de mogelijkheid van functionele alternatieven voor een religieus normbesef. Behalve religie zijn andere gedragsregulerende normenstelsels denkbaar. Ook een ideologische overtuiging kan bijvoorbeeld als bindmiddel fungeren. De twintigste eeuw heeft hiervan meerdere voorbeelden laten zien; het meest extreem in Hitlers Duitsland en Mao's China.<sup>19</sup>

Durkheim is overigens geenszins een voorstander van een collectivistische oplossing van anomische tendenties. Ondanks de tekenen van desintegratie die hij in de samenleving van zijn tijd meent waar te nemen, verkiest hij de keuzevrijheid van het individu<sup>20</sup> boven het — al dan niet afgedwongen — conformisme. Evenmin verlangt hij terug naar de preindustriële samenleving met zijn beschermende, maar initiatief dodende starheid. In zijn politieke sociologie tracht Durkheim een compromis te sluiten; zowel een extreme individualisering als een rigide sociale controle staan de mogelijkheden tot zelfrealisatie in de weg.

## 6.2. Merton

Sinds Durkheim behoort de term anomie tot de kernbegrippen van de sociologie. Voorbijgaand aan de crisisliteratuur gedurende het interbellum (Sorokin, Horney, Mannheim e.a.) verschijnt na de tweede wereldoorlog, met name in de Verenigde Staten, een stroom van anomie publikaties.<sup>21</sup> Veelal wordt anomie beschouwd als een wezenlijk aspect van de moderne industriële samenleving. De meest invloedrijke publikatie is ongetwijfeld het veelvuldig geciteerde *Social Structure and Anomy*<sup>22</sup> van de functionalist Merton. Evenals Parsons — de grondlegger van het functionalisme — ziet Merton de 'goals and normative standards, which people acquire while living in society' als de belangrijkste aspecten van 'social action'. Anomie typeert hij als een dissociatie tussen de 'culturally prescribed aspirations (goals) and the socially structured avenues (norms) for realizing these aspirations'.<sup>23</sup> De overaccentuering van de 'money success goal' in Amerika stimuleert afwijkend gedrag. "A cardinal American virtue, 'am-

bitie', promotes a cardinal American vice, 'deviant behaviour'." <sup>24</sup> 'Internalized norms' krijgen de betekenis van 'external constraints'. Het individu doorbreekt de heersende normen, die zich als obstakels op weg naar het gestelde doel bevinden. Het doel heiligt de middelen; wie zich conformeert dreigt tekort te schieten. De 'institutional norms' verliezen de macht om het gedrag te reguleren (deinstitutionalisering). Aldus ontstaat anomie, door Merton gespecificeerd in een viertal gedragsalternatieven: innovatie, ritualisme, reitritisme en rebellie.

Enkele verschilpunten tussen Merton en Durkheim verdienen de aandacht. Mertons anomie is nauw verwant aan het algemenere begrip afwijkend gedrag. Hanteerde Durkheim vooral de zelfmoordfrequentie als indicator voor maatschappelijke desintegratie, bij Merton ligt de nadruk op 'crime, delinquency, mental illness, bohemianism etc.' Dit onderscheid is van belang voor de toetsing van de anomie-inflatie hypothese. Bij de keuze van de anomie-indicatoren is met beide auteurs rekening gehouden.

Ter toelichting lardeert Merton zijn betoog met verwijzingen naar de psychologische aspecten van het verschijnsel anomie. Freud, Horney, Sullivan, Fromm, McIver, Riesman e.a. passeren de revue. De psychologische dimensie van anomie is als volgt te typeren.

Ieder mens hanteert in het contact met de medemens bepaalde normen. Verenigd in het 'superego' of 'conscience individuelle', reguleren de normen de bevrediging van de 'Ik'-driften. Het normbesef beperkt de gedragsalternatieven en stelt het individu daardoor in staat betekenisvolle relaties aan te gaan. Groepen verenigen individuen met gelijksoortige normen; identificatie met de groep biedt de leden houvast bij het handhaven van normatief gedrag.

De moderne maatschappij bestaat uit een grote diversiteit van groepen met onderling uiteenlopende normsystemen. De termen pluriformiteit, heterogeniteit, polyvalentie, differentiatie, normatieve complexiteit brengen deze specifieke eigenschap min of meer synoniem tot uitdrukking. Bovendien is de normatieve inhoud van deze groepen aan snelle verandering onderhevig. De combinatie van complexiteit en verandering<sup>25</sup> zet het individuele normbesef — en daarmee de persoonlijke identiteit — op losse schroeven. Geïnternaliseerde normen bieden niet langer houvast.<sup>26</sup> De maatstaven, die de keuze motiveren voor of tegen bepaalde groepen, vervagen. Conflicten, zowel tussen de groepen waartoe het individu behoort,<sup>27</sup> als groepsleden onderling, werpen hem terug op zichzelf. De vrijheid tot zelfbeschikking neemt weliswaar toe. Dezelfde vrijheid echter, reactiveert gevoelens van eenzaamheid, zinloosheid, angst en agressie, wanneer de mogelijkheden tot identificatie wegvallen.<sup>28</sup> 'Anomy is a state of mind in

which the individual's sense of social cohesion — the mainspring of his morale — is broken or fatally weakened'.<sup>29</sup> 'Crime, delinquency, mental illness, bohemianism', nemen onder deze omstandigheden toe.

Een tweede verschilpunt. In afwijking van Durkheim geeft Merton geen oorzaak aan van het ontstaan van anomische verschijnselen. Merton constateert anomie. Zowel de discrepantie 'money success goal — institutional norms', als de hiermee gepaard gaande vormen van afwijkend gedrag, vat hij op als een specificatie van het anomische karakter van de Amerikaanse samenleving. De overgang integratie — desintegratie blijft duister.

Durkheim is in dit opzicht vollediger. Bij hem is de voortschrijdende arbeidsverdeling een belangrijke causale factor. De hierdoor veroorzaakte sociale veranderingen — onder meer in de vorm van een toenemende differentiatie — geven aanleiding tot een toestand van relatieve normloosheid.

De oorzaken van anomie zijn voor onze hypothese in wezen van secundair belang. We veronderstellen een positief significant verband tussen het inflatietempo en de mate van anomie. Voldoende is dit verband theoretisch te onderbouwen en te toetsen. Een causale verklaring van het ontstaan van anomie valt — strikt genomen — buiten de probleemstelling. Volledigheidshalve staan wij hier toch korte tijd bij stil.

Wetenschap en techniek zijn in de sociologie dikwijls beschouwd als de motor van het proces van maatschappelijke ontwikkeling. Vernieuwingen brengen sociale verandering op gang; de vertraagde aanpassing van normen, waarden, instituties veroorzaken conflicten (cultural lag). In de economie zijn het met name de institutionalisten (Galbraith, Heilbroner, Myrdal, Gruchy e.a.) die — in navolging van Veblen<sup>30</sup> — de causale keten 'advancing technology — retarding institutional change — conflict' een centrale plaats toekennen. Toegespitst op de periode na de tweede wereldoorlog spreekt Heilbroner in dit verband van 'the revolutionary power of science and scientifically based technology',<sup>31</sup> die de institutionele structuur van de westerse samenleving zal ondermijnen.

Heilbroner is een somber man; in zijn meest recente werk<sup>32</sup> voorspelt hij de mensheid een zelfde lot als Goethes tovenaarsleerling. Niettemin verschafft zijn analyse inzicht in het veranderingsproces, waarin de westerse wereld zich bevindt. De explosieve ontwikkeling van wetenschap en techniek stelt de samenleving — met name in de afgelopen decennia — voor serieuze aanpassingsproblemen.<sup>33</sup> Het aantal conflicten neemt toe.

Een additioneel aspect van het verschijnsel anomie treedt hiermee op de voorgrond. Anomie gaat gepaard met conflicten. In een stabiele samenleving heerst consensus. Algemeen aanvaarde normen ondersteunen de

institutionele structuur en legitimeren de machtsuitoefening. De moderne samenleving is veranderlijk. Gewijzigde normen vereisen een vernieuwing van de inmiddels verouderde instituties. Tijdens het veranderingsproces is de machts hiërarchie ontregeld; men spreekt van een gezagscrisis. 'Vested interests' vertragen de aanpassing van de institutionele structuur. Machtsuitoefening gaat gepaard met conflicten.

Groepen die met elkaar of met de samenleving als geheel in conflict leven, vertonen intern dikwijls een hechte samenhang, gepaard gaande met een strenge sociale controle. Anomie op macro-niveau kent zijn tegenpool in de vorm van conformistisch gedrag op micro-niveau. Juist wanneer tijdens een veranderingsproces de bestaande normen en instituties hun regulerende functie verliezen, bieden groepen met een sterke cohesie hernieuwde identificatiemogelijkheden. Deels leveren ze een positieve bijdrage tot de noodzakelijke vernieuwing; deels fungeren ze als 'escapism' voor de leden, die dankzij een agerende opstelling aan de anomische verwarring ontkomen.

### 6.3. *Anomie en de moderne samenleving*

Anomie is een complex verschijnsel. De essentiële kenmerken vatten we samen aan de hand van een aantal onderling samenhangende dichotomieën, die ons tevens in staat stellen de moderne westerse samenleving te typeren.

- *Stationair versus dynamisch.* Naarmate veranderingen in het normbesef zich sneller voltrekken neemt de anomie in de samenleving toe. Bestaande normen verliezen hun regulerende functie; het nieuwe normbesef biedt nog onvoldoende houvast. De explosieve ontwikkeling van wetenschap en techniek is wellicht verantwoordelijk voor de stroomversnelling waarin de westerse samenleving zich de afgelopen decennia bevindt.<sup>34</sup> Het onderzoek naar eventuele causale verbanden valt overigens buiten het kader van dit artikel.
- *Homogeen versus heterogeen, gedifferentieerd, pluralistisch, complex.* Naarmate de normen van afzonderlijke personen en groepen verder uiteenlopen, vermindert de integratie van de samenleving als geheel. De mechanische solidariteit maakt — in durkheimiaanse termen — plaats voor een organische solidariteit; de laatste biedt onvoldoende garanties voor een geïntegreerd samenlevingsverband. Durkheim beschouwde de voortschrijdende arbeidsverdeling als voornaamste oorzaak. Dit proces heeft zich in het recente verleden in versterkte mate voortgezet. Meer in het algemeen lijkt de wetenschappelijke en techno-

logische vooruitgang parallel te lopen met de mate van normatieve complexiteit.

- *Conformisme (sociale controle) versus afwijkend gedrag (individualisering)*. In een snel veranderende, complexe samenleving neemt de sociale controle (op macro-niveau) af en het afwijkend gedrag toe. In een toestand van relatieve normloosheid is het overigens niet zonder meer duidelijk welk gedrag als afwijkend moet worden beschouwd. 'Harde' indicatoren blijven niettemin het aantal moorden, zelfmoorden, vermogensmisdrijven, e.d. In de volgende paragraaf zal blijken dat deze verschijnselen de laatste jaren steeds frekwenter voorkomen.
- *Verbondenheid versus psychische conflicten*. Op het individuele vlak versterkt een toenemende normonzekerheid gevoelens van eenzaamheid, zinloosheid, angst en agressie. Normen reguleren het driftleven; normverandering verstoort de geïnstitutionaliseerde relatiepatronen en dwingt tot heroriëntatie, gepaard gaande met psychische spanningen en conflicten. Het proces van heroriëntatie is bijvoorbeeld te illustreren met het sterk gestegen aantal huwelijksontbindingen. De toegenomen 'stress' waaronder mensen leven zou af te leiden zijn uit de stijging van het gebruik van psychofarmaca; hierover zijn helaas geen exacte gegevens bekend. De reeds genoemde anomie-indicatoren — moord, zelfmoord, etc. — zijn overigens eveneens te beschouwen als uitingen van een gestoorde relatiebeleving.
- *Macht als gezag (consensus) versus macht als machtsmisbruik (conflict)*. Machtverschillen komen voor in iedere samenleving. Gelegitimeerd door geïnternaliseerde normen krijgt macht de betekenis van gezag. Normverandering vereist een aanpassing van de institutionele structuur, die vertraagd wordt door 'vested interests'. Tijdens het veranderingsproces wordt machtsuitoefening ervaren als machtsmisbruik. De zogenaamde 'gezagscrisis', gepaard gaande met talrijke conflicten, is waarneembaar in diverse sectoren van de huidige westerse samenleving. Een nauwkeurige meting van de conflictfrekwentie rond de machtsuitoefening vereist een uitvoerig onderzoek. Voor ons doel is de conflictfrekwentie als indicator daarom minder geschikt, aangezien het onderzoek naar het verband tussen anomie en inflatie beperkt blijft tot beschikbare secundaire bronnen.

## 7. Anomie en inflatie

Het menselijke handelen is gericht op bevrediging van behoeften. De be-

hoeften zijn groter dan de bevredigingsmiddelen. De mens moet kiezen.

In de economie is men gewend vanuit dit perspectief het menselijke gedrag te analyseren. Economisch handelen betekent kiezen uit schaarse alternatief aanwendbare bevredigingsmiddelen. Marktprijzen confronteren het economisch subject met de beperking van zijn bestedingsmogelijkheden. In de evenwichtstheorie — de neoklassieke macro-economie — wordt het aanvaarden van deze beperkingen verondersteld. Prijzen — inclusief inkomens — komen tot stand als resultaat van het marktmechanisme, waarop het individu geen aanwijsbare invloed heeft.

Het menselijke gedrag, vanuit een sociologisch perspectief, laat zich op soortgelijke wijze beschrijven. Niet de prijzen, maar de normen beperken de gedragsalternatieven. Reeds vroeg in het leven — tijdens het socialisatieproces — wordt de mens met deze beperkingen geconfronteerd. Het ongebreidelde driftleven van een kind ontmoet talrijke grenzen, die — naarmate het socialisatieproces vordert — een min of meer vanzelfsprekend karakter krijgen. De aldus geïnternaliseerde normen dienen als richtsnoer bij de keuzehandelingen, die het volwassen individu al dan niet bewust verricht. In een stabiele samenleving correspondeert het sociale gedrag met de bestaande normen, dankzij het proces van sociale controle, waarop het individu geen aanwijsbare invloed heeft.

Normen en prijzen zijn aldus te beschouwen als gelijksoortige verschijnselen. Beide beperken de gedragsalternatieven bij het streven naar behoeftenbevrediging; beide reguleren het intermenselijke verkeer. In een gepostuleerde evenwichtssituatie weerspiegelen prijzen de preferenties van de consument dankzij de werking van het marktmechanisme. Normen corresponderen met het gewenste sociale gedrag dankzij het proces van sociale controle.<sup>35</sup> Het economisch subject is prijsnemer, de sociale actor conformeert: zowel in economisch als in sociologisch opzicht worden de beperkingen van de status quo geaccepteerd. Welk verband is er nu te leggen tussen inflatie en anomie?

Wat is inflatie? In het voorafgaande zijn drie varianten de revue gepasseerd: demand-pull, cost-push en monetaire inflatie.

Demand-pull inflatie ontstaat wanneer de voorgenomen bestedingen de productiecapaciteit overtreffen. Consumenten, investeerders, overheid willen tezamen meer dan mogelijk is (afgezien van het buitenland). Cost-push inflatie is het gevolg van het conflict rond de inkomensverdeling. Ieder wil meer, niemand wil er relatief op achteruit gaan. In deze variant zijn het de bezitters van produktiefactoren, die tezamen meer willen dan mogelijk is. Monetaire inflatie ontstaat wanneer de monetaire autoriteiten niet in staat of niet bereid zijn de geldhoeveelheid te beperken. De huidige

vermeerdering van de geldhoeveelheid is overigens eerder te beschouwen als een gevolg dan als een autonome oorzaak van inflatie.

De inflatievarianten hebben uiteraard steeds betrekking op dezelfde personen, die nu eens als consument, dan weer als inkomenstrekker, investeerder, of lid van een pressiegroep bijdragen tot een verhoging van het wensenpakket boven hetgeen mogelijk is. Zonder een specifieke groepering als schuldlige aan te wijzen komt de oorzaak van inflatie in essentie hierop neer: gezamenlijk willen we meer dan er kan. De regulerende functie van het marktmechanisme neemt af. De beperkingen van de status quo worden in toenemende mate verworpen.

Wat is anomie? Een complex verschijnsel waarvan de essentie wordt weergegeven door de term relatieve normloosheid. Een dergelijke situatie ontstaat in een snel veranderende, complexe samenleving. De bestaande normen verliezen hun regulerende functie, het nieuwe normbesef biedt als beperking van gedragsalternatieven onvoldoende houvast. 'Internalized norms' krijgen de betekenis van 'external constraints'. De sociale controle neemt af. De beperkingen van de status quo worden in toenemende mate verworpen.

Het economische verschijnsel inflatie en het sociologische verschijnsel anomie zijn aldus te beschouwen als aspecten van een zelfde maatschappelijk veranderingsproces.

Het theoretisch verband tussen anomie en inflatie is in verschillende richtingen voor uitbreiding vatbaar.

*Afwijkend gedrag en 'cost-push' inflatie.* Aanvaarden we de conceptuele overeenkomst tussen de werking van het marktmechanisme en het proces van sociale controle (respectievelijk tussen prijzen en normen) dan blijkt tevens een verband aanwezig tussen afwijkend sociaal gedrag en cost-push inflatie.

Op de markt tot stand gekomen prijzen weerspiegelen de marginale kosten (inclusief een 'normale' winst). Marktimperfecties, zowel op de markt van eindprodukten als op de markt van produktiefactoren, leiden tot prijsverhogingen. Ondernemers en vakbonden weigeren zich te conformeren aan de wetten van de markt. Door het vaststellen van afwijkende prijzen zijn ze in staat hun relatieve positie te verbeteren, dan wel een dreigende vermindering van deze positie op anderen af te wentelen (cost-push inflatie).

Het terugdringen van het marktmechanisme verloopt parallel met een vermindering van de sociale controle. De nonconformist onttrekt zich aan algemeen aanvaarde normen, zoals de prijszetter tracht de wetten van de

markt te negeren. Afwijkend sociaal gedrag (anomie) en afwijkend marktgedrag (inflatie) zijn gelijksoortige, overigens door gescheiden disciplines bestudeerde, verschijnselen.

*Machtsconflicten en 'cost-push'-inflatie.* Naast de conceptuele overeenkomsten tussen prijzen en normen, het marktmechanisme en sociale controle, is tenslotte een soortgelijke parallel te trekken tussen de inkomensverdeling en de machtshiërarchie. Tijdens het proces van sociale verandering en de daarmee gepaard gaande anomie staat niet alleen de machtshiërarchie ter discussie, maar is tevens de rechtvaardiging van bestaande inkomensverschillen niet langer evident. De inkomensverdeling is te beschouwen als het in geld uitgedrukte deel van de machtsverdeling. De vertraging van institutionele vernieuwingen door 'vested interests' is de sociologische pendant van het verzet tegen inkomensnivellering in de vorm van het doorberekenen van gestegen loonkosten. Bij het empirisch onderzoek naar het verband tussen anomie en inflatie speelt de relatie inkomensverdeling — machtshiërarchie, om eerder genoemde redenen, geen rol. Voor een nadere uitwerking van deze relatie volstaan we daarom met te verwijzen naar eerder gepubliceerde artikelen.<sup>36, 37</sup>

### *Het onderzoek*

Inflatie gaat gepaard met anomie, en omgekeerd. In concreto veronderstellen we een positief significant verband tussen de jaarlijkse inflatiepercentages en de per jaar gemeten waarden van een aantal anomie-indicatoren. Dit verband wordt nu geconfronteerd met cijfermateriaal voor Nederland en de Verenigde Staten. De verzamelde data voor Nederland hebben betrekking op de periode 1955-1974; voor de Verenigde Staten op de periode 1960-1973 (de anomiecijfers vóór 1960 zijn anders ingedeeld dan de daarop volgende, en daardoor niet tot elkaar herleidbaar).

Het onderzoek is beperkt tot data afkomstig uit secundaire bronnen. Zowel de C.B.S.-statistieken als de U.S. Statistical Abstracts leveren informatie over de volgende anomie-indicatoren: Agressieve misdrijven, vermogensdelicten, zelfmoord, moord en echtscheiding.<sup>38</sup> Hiervan zijn de zelfmoordcijfers mogelijk enigszins onbetrouwbaar. Een moeilijk te schatten aantal zelfmoorden blijft ongeregistreerd; deels omdat zelfmoord als doodsoorzaak achteraf niet met zekerheid is vast te stellen, deels omdat de zelfmoord door nabestaanden liefst wordt verzwegen.

De inflatiecijfers voor beide landen hebben betrekking op de prijsstijging van de particuliere consumptie. Het trendmatige verloop wordt enkele

|                          | <i>stabiliteit</i>                                                                                                                             | <i>anomie — inflatie</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|--------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>normen</i>            | algemeen aanvaarde normen reguleren het sociale gedrag door het beperken van de gedragsalternatieven.                                          | bestaande normen verliezen hun regulerende functie;<br>de beperkingen van de status quo worden in toenemende mate verworpen.                                                                                                                                                                                          |
| <i>prijzen</i>           | algemeen aanvaarde (op de markt tot stand gekomen) prijzen reguleren het economisch handelen door het beperken van de bestedingsalternatieven. | 'markt'prijzen verliezen hun regulerende functie;<br>de beperkingen van de status quo worden in toenemende mate verworpen.                                                                                                                                                                                            |
| <i>sociale controle</i>  | het proces van sociale controle handhaaft de stabiliteit.                                                                                      | de sociale controle neemt af; verschillende vormen van afwijkend gedrag nemen toe, evenals de frekwentie van het aantal conflicten.                                                                                                                                                                                   |
| <i>marktmechanisme</i>   | de werking van het marktmechanisme dient als stabilisator.                                                                                     | de allocatie door het marktmechanisme neemt af (zowel op de markt van eindprodukten als op de markt van produktiefactoren);<br>het aantal 'afwijkende' prijzen neemt op beide markten toe (door concurrentie-beperking ligt de prijs hoger dan de marginale kosten), evenals de frekwentie van het aantal conflicten. |
| <i>machtsverdeling</i>   | de geïnstitutionaliseerde machtsstructuur wordt geëgitimeerd door een geïnternaliseerd normbesef.                                              | de geïnstitutionaliseerde machtsposities worden aangevochten; sanctionering door een eenduidig normbesef ontbreekt; machtsuitoefening wordt ervaren als machtsmisbruik; gevestigde belangen vertragen een eventuele aanpassing.                                                                                       |
| <i>inkomensverdeling</i> | de inkomensverdeling wordt aanvaard als resultante van de werking van het marktmechanisme.                                                     | de inkomensverdeling wordt aangevochten; sanctionering door op de markt tot stand gekomen prijzen ontbreekt; de inkomensverdeling wordt ervaren als onrechtvaardig; verzet tegen nivellering uit zich door het doorberekenen van de gestegen loonkosten.                                                              |

malen verstoord door een gewijzigde economische politiek. Zo heeft bijvoorbeeld de loonexplosie van 1964 — door het loslaten van de geleide loonpolitiek — een aanzienlijke prijsstijging veroorzaakt. Een zelfde discontinuïteit rond 1964 is uiteraard niet te verwachten in het verloop van de anomiecijfers. Om het effect van economisch-politieke maatregelen op de inflatie enigszins te spreiden is voor ieder jaar het voortschrijdende gemiddelde berekend (vijfjaarlijks). Voor beide inflatiereeksen is de correlatie met de anomiedata berekend.

Vergeleken met de Verenigde Staten wordt de inflatie in Nederland relatief sterk beïnvloed door fluctuaties in het importprijsspeil. De inter-

*Inflatie-percentages (incl. voortschrijdend gemiddelde) en anomie-indicatoren voor Nederland 1955-1974*

|      | <i>Inflatie<sup>1</sup></i> | <i>Inflatie<br/>(voortschr.<br/>gem.)</i> | <i>Agressieve<br/>misdrijven<sup>2</sup><br/>(p. 100.000)</i> | <i>Vermogens-<br/>delicten<sup>3</sup><br/>(p. 100.000)</i> | <i>Zelfmoord<sup>3</sup><br/>(p. miljoen)</i> | <i>Moord<sup>4</sup><br/>(p. miljoen)</i> | <i>Echtscheiding<sup>5</sup><br/>(p. miljoen)</i> |
|------|-----------------------------|-------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------|-------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| 1955 | 2.3                         | 3.0                                       | 163.7                                                         | 592                                                         | 65.6                                          | 2.8                                       | 509                                               |
| '56  | 2.7                         | 3.3                                       | 165.8                                                         | 612                                                         | 66.1                                          | 1.6                                       | 504                                               |
| '57  | 5.4                         | 2.6                                       | 167.0                                                         | 713                                                         | 68.9                                          | 3.2                                       | 481                                               |
| '58  | 1.6                         | 2.6                                       | 165.4                                                         | 757                                                         | 73.6                                          | 3.2                                       | 467                                               |
| '59  | 1.3                         | 2.6                                       | 173.8                                                         | 723                                                         | 74.1                                          | 3.3                                       | 485                                               |
| '60  | 2.4                         | 2.0                                       | 176.8                                                         | 751                                                         | 71.6                                          | 3.0                                       | 489                                               |
| '61  | 2.3                         | 2.4                                       | 167.6                                                         | 781                                                         | 69.7                                          | 3.6                                       | 488                                               |
| '62  | 2.6                         | 3.5                                       | 161.9                                                         | 856                                                         | 72.7                                          | 2.4                                       | 480                                               |
| '63  | 3.8                         | 3.9                                       | 159.5                                                         | 863                                                         | 67.6                                          | 3.8                                       | 488                                               |
| '64  | 6.8                         | 4.5                                       | 165.5                                                         | 933                                                         | 71.0                                          | 3.9                                       | 508                                               |
| '65  | 4.0                         | 4.6                                       | 167.0                                                         | 976                                                         | 75.0                                          | 3.3                                       | 500                                               |
| '66  | 5.4                         | 4.3                                       | 179.0                                                         | 1032                                                        | 77.3                                          | 4.1                                       | 544                                               |
| '67  | 3.0                         | 4.2                                       | 178.0                                                         | 1073                                                        | 68.1                                          | 4.3                                       | 588                                               |
| '68  | 2.6                         | 4.3                                       | 179.7                                                         | 1167                                                        | 71.0                                          | 4.0                                       | 636                                               |
| '69  | 6.3                         | 4.9                                       | 193.2                                                         | 1314                                                        | 79.0                                          | 5.1                                       | 698                                               |
| '70  | 4.5                         | 6.0                                       | 195.5                                                         | 1473                                                        | 88.4                                          | 4.7                                       | 788                                               |
| '71  | 8.1                         | 7.2                                       | 202.5                                                         | 1741                                                        | 91.4                                          | 5.6                                       | 870                                               |
| '72  | 8.5                         | 8.3                                       | 222.3                                                         | 1977                                                        | 91.0                                          | 5.4                                       | 1115                                              |
| '73  | 9.0                         | 9.5                                       | 255.1                                                         | 2210                                                        | 92.7                                          | 6.0                                       | 1326                                              |

1. Prijsstijging particuliere consumptie, Centraal Economisch Plan 1974

2. C.B.S. Maandstatistiek van Politie en Justitie

3. C.B.S. Statistisch Zakboek

4. C.B.S. Afdeling Volksgezondheid

5. C.B.S. Statistisch Zakboek

ationale handelsquote bedraagt in Nederland ruim honderd procent; daarentegen is de inflatie in de V.S. voornamelijk toe te schrijven aan binnenlandse oorzaken. Uiteraard hebben de anomie-indicatoren voor beide landen uitsluitend betrekking op de binnenlandse situatie. De correlatie tussen anomie en inflatie in de V.S. behoort dus hoger te liggen dan in Nederland.

*Correlatiematrix inflatie (voortschrijdend gemiddelde) — anomie-indicatoren voor Nederland 1955-1974*

|                              |                                       |                                 |                             |                |       |                    |
|------------------------------|---------------------------------------|---------------------------------|-----------------------------|----------------|-------|--------------------|
| Inflatie<br>(voortschr.gem.) | 1.00                                  |                                 |                             |                |       |                    |
| Agressieve<br>misdrijven     | .89                                   | 1.00                            |                             |                |       |                    |
| Vermogens-<br>delicten       | .97                                   | .94                             | 1.00                        |                |       |                    |
| Zelfmoord                    | .87                                   | .87                             | .92                         | 1.00           |       |                    |
| Moord                        | .83                                   | .82                             | .90                         | .81            | 1.00  |                    |
| Echtscheiding                | .94                                   | .98                             | .96                         | .87            | .82   | 1.00               |
|                              | Inflatie<br>(voort-<br>schr.<br>gem.) | Agres-<br>sieve mis-<br>drijven | Ver-<br>mogens-<br>delicten | Zelf-<br>moord | Moord | Echt-<br>scheiding |

*Correlatiematrix inflatie — anomie-indicatoren voor Nederland 1955-1974*

|                              |          |                                 |                             |                |       |                    |
|------------------------------|----------|---------------------------------|-----------------------------|----------------|-------|--------------------|
| Inflatie<br>(voortschr.gem.) | 1.00     |                                 |                             |                |       |                    |
| Agressieve<br>misdrijven     | .75      | 1.00                            |                             |                |       |                    |
| Vermogens-<br>delicten       | .82      | .94                             | 1.00                        |                |       |                    |
| Zelfmoord                    | .75      | .87                             | .92                         | 1.00           |       |                    |
| Moord                        | .78      | .82                             | .90                         | .81            | 1.00  |                    |
| Echtscheiding                | .77      | .98                             | .96                         | .87            | .81   | 1.00               |
|                              | Inflatie | Agres-<br>sieve mis-<br>drijven | Ver-<br>mogens-<br>delicten | Zelf-<br>moord | Moord | Echt-<br>scheiding |

*Inflatie-percentages (incl. voortschrijdend gemiddelde) en anomie-indicatoren voor Verenigde Staten 1960-1973*

|      | <i>Inflatie<sup>1</sup></i> | <i>Inflatie<br/>(voortschr.<br/>gem.)</i> | <i>Violent<br/>Crime<sup>2</sup><br/>(p. 100.000)</i> | <i>Property<br/>Crime<sup>2</sup><br/>(p. 100.000)</i> | <i>Suicide<sup>3</sup><br/>(p. 100.000)</i> | <i>Homicide<sup>3</sup><br/>(p. 100.000)</i> | <i>Divorce<sup>3</sup><br/>(p. 1000<br/>married women)</i> |
|------|-----------------------------|-------------------------------------------|-------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------|----------------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| 1960 | 1.6                         | 1.10                                      | 159                                                   | 946                                                    | 10.6                                        | 4.7                                          | 9.2                                                        |
| '61  | 1.0                         | 1.14                                      | 156                                                   | 982                                                    | 10.4                                        | 4.7                                          | 9.6                                                        |
| '62  | 1.1                         | 1.24                                      | 161                                                   | 1031                                                   | 10.9                                        | 4.9                                          | 9.4                                                        |
| '63  | 1.2                         | 1.26                                      | 166                                                   | 1126                                                   | 11.0                                        | 4.9                                          | 9.6                                                        |
| '64  | 1.3                         | 1.64                                      | 188                                                   | 1252                                                   | 10.8                                        | 5.1                                          | 10.0                                                       |
| '65  | 1.7                         | 1.88                                      | 198                                                   | 1314                                                   | 11.1                                        | 5.5                                          | 10.6                                                       |
| '66  | 2.9                         | 2.60                                      | 217                                                   | 1449                                                   | 10.9                                        | 5.9                                          | 10.9                                                       |
| '67  | 2.9                         | 3.42                                      | 250                                                   | 1672                                                   | 10.8                                        | 6.8                                          | 11.2                                                       |
| '68  | 4.2                         | 4.26                                      | 295                                                   | 1940                                                   | 10.7                                        | 7.3                                          | 12.4                                                       |
| '69  | 5.4                         | 4.54                                      | 324                                                   | 2153                                                   | 11.1                                        | 7.7                                          | 13.4                                                       |
| '70  | 5.9                         | 4.62                                      | 360                                                   | 2381                                                   | 11.6                                        | 8.3                                          | 14.9                                                       |
| '71  | 4.3                         | 5.02                                      | 393                                                   | 2514                                                   | 11.7                                        | 9.1                                          | 15.7                                                       |
| '72  | 3.3                         | 5.92                                      | 398                                                   | 2432                                                   | 12.0                                        | 9.5                                          | 16.9                                                       |

1. Consumer prices, Statistical Abstracts O.E.C.D. Economic Surveys United States

2. Uniform Crime Reports for the U.S., Statistical Abstracts

3. Vital Statistics of the U.S., Statistical Abstracts

*Correlatiematrix inflatie (voortschrijdend gemiddelde) — anomie-indicatoren Verenigde Staten 1960-1973*

|                               |                                       |                  |                   |         |          |         |
|-------------------------------|---------------------------------------|------------------|-------------------|---------|----------|---------|
| Inflatie<br>(voortschr. gem.) | 1.00                                  |                  |                   |         |          |         |
| Violent<br>crime              | .98                                   | 1.00             |                   |         |          |         |
| Property<br>crime             | .98                                   | .99              | 1.00              |         |          |         |
| Suicide                       | .76                                   | .82              | .80               | 1.00    |          |         |
| Homicide                      | .99                                   | .99              | .99               | .83     | 1.00     |         |
| Divorce                       | .96                                   | .99              | .97               | .88     | .99      | 1.00    |
|                               | Inflatie<br>(voort-<br>schr.<br>gem.) | Violent<br>crime | Property<br>crime | Suicide | Homicide | Divorce |

*Correlatiematrix inflatie — anomie-indicatoren Verenigde Staten 1960-1973*

|                |          |               |                |         |          |         |
|----------------|----------|---------------|----------------|---------|----------|---------|
| Inflatie       | 1.00     |               |                |         |          |         |
| Violent crime  | .85      | 1.00          |                |         |          |         |
| Property crime | .89      | .99           | 1.00           |         |          |         |
| Suicide        | .55      | .82           | .80            | 1.00    |          |         |
| Homicide       | .83      | .99           | .99            | .83     | 1.00     |         |
| Divorce        | .78      | .99           | .97            | .88     | .99      | 1.00    |
|                | Inflatie | Violent crime | Property crime | Suicide | Homicide | Divorce |

*Correlatiecoëfficiënten anomie — inflatie*

|                       | <i>Nederland</i><br>1955 — 1974        |          | <i>Verenigde Staten</i><br>1960 — 1973 |          |
|-----------------------|----------------------------------------|----------|----------------------------------------|----------|
|                       | inflatie<br>(voortschr.<br>gemiddelde) | inflatie | inflatie<br>(voortschr.<br>gemiddelde) | inflatie |
| agressieve misdrijven | .89                                    | .75      | .98                                    | .85      |
| vermogensdelicten     | .97                                    | .82      | .98                                    | .89      |
| zelfmoord             | .87                                    | .75      | .76                                    | .55      |
| moord                 | .83                                    | .78      | .99                                    | .83      |
| echtscheiding         | .94                                    | .77      | .96                                    | .78      |

De verkregen resultaten geven aanleiding tot de volgende opmerkingen:  
 — De anomie — inflatie hypothese wordt door de resultaten van het onderzoek niet verworpen. De relatief hoge correlatie-coëfficiënten (en de t-waarden) wijzen op een positief significant verband tussen beide verschijnselen. Verstreckende conclusies zijn overigens niet te verbinden aan de gevonden resultaten. Zowel de inflatiepercentages als de anomie-indicatoren vertonen een progressief stijgend verloop. Dezelfde corre-

laties tussen fluctuerende getallenreeksen zouden aanzienlijk meer zekerheid hebben verschaft omtrent het verband tussen anomie en inflatie.

Een eventuele verlaging van het inflatietempo in de toekomst behoort overeenkomstig onze hypothese gepaard te gaan met een verlaging van de anomie-indicatoren. Een dergelijke ontwikkeling zou het veronderstelde verband tussen anomie en inflatie meer overtuigend aantonen.

- Afgezien van de relatie zelfmoord — inflatie, liggen de correlaties in de Verenigde Staten inderdaad hoger dan in Nederland. Dit resultaat stemt overeen met hetgeen hieromtrent in het voorafgaande is opgemerkt. De lage zelfmoordcorrelatie in de V.S. houdt mogelijk verband met de onbetrouwbaarheid van de zelfmoordstatistieken.
- De niet-gecorrigeerde inflatiecijfers leveren gemiddeld een .14 lagere correlatie op dan het voortschrijdende gemiddelde. Overigens zijn ook de rechtstreeks berekende coëfficiënten voldoende hoog om het veronderstelde verband tussen anomie en inflatie vooralsnog niet te verwerpen.
- Zoals blijkt uit de correlatiematrices, is de multicollineariteit tussen de afzonderlijke anomie-indicatoren opmerkelijk hoog. Wederom is voorzichtigheid geboden bij het interpreteren van deze uitkomsten, aangezien het ook hier een aantal progressief stijgende reeksen betreft.
- Generaliserende uitspraken zijn op grond van de gevonden resultaten niet toegestaan. Additionele anomie-indicatoren zijn buiten beschouwing gebleven. Bovendien heeft het cijfermateriaal slechts betrekking op een tweetal landen. Weliswaar zijn de gevonden resultaten niet in strijd met het veronderstelde verband tussen anomie en inflatie. Voor 'harde' uitspraken is echter nader onderzoek noodzakelijk.

## 8. *Evaluatie*

De verhoging van het inflatietempo en de toenemende anomie in de samenleving zijn in het voorafgaande gepresenteerd als (disciplinair gescheiden) aspecten van een versneld maatschappelijk veranderingsproces. Gereduceerd tot de meest simpele proporties duiden beide verschijnselen op een collectieve overschrijding van voordien meer aanvaarde beperkingen van gedragsalternatieven. Vanuit een interdisciplinair gezichtspunt is de huidige inflatie wellicht te typeren met termen als: anomische inflatie of sociaal structurele inflatie.

Een voortzetting van de exponentiële groei van het inflatietempo (en van de anomie-indicatoren) in de afgelopen jaren is nauwelijks denkbaar. De extrapolatie van de recente ontwikkeling naar de toekomst wijst in de richting van een totale economische ontwrichting in enkele jaren tijd. Zelfs een eventuele stabilisatie van de inflatie op het huidige niveau (tien procent) zou reeds binnen zeven jaar leiden tot een prijsverdubbeling.

Een interdisciplinaire benadering van het inflatieproces behoort idealiter, naast een verbreding van het inzicht, te leiden tot additionele beleidsvoorstellen. Voor het bereiken van dit resultaat biedt het voorafgaande nog te weinig houvast; de volgende slotopmerkingen hebben een voorlopig en speculatief karakter.

Aanvaarden we het veronderstelde verband tussen anomie en inflatie dan impliceert een verlaging van de anomie-indicatoren tevens een vermindering van het inflatietempo. Integratie is omgekeerd evenredig met inflatie. Beleidsinstrumenten gericht op het bestrijden van anomie, bestrijden tevens het inflatieproces.

Het bevorderen van de integratie in een moderne pluralistische samenleving is geen eenvoudige zaak. Het voortgeschreden individualiseringsproces beperkt de beleidsmogelijkheden. Oplossingen, ontleend aan een pre-individualistisch verleden, komen niet in aanmerking. Gehoorzaamheid aan kerk, koning en staat bood vroeger begrenzing en zekerheid. Een dergelijke gedragsregulatie door algemeen geldende normenstelsels in de moderne samenleving is te beschouwen als een vorm van collectieve regressie.

Soortgelijke bezwaren zijn aan te voeren tegen een afgedwongen conformisme door middel van een strakke 'law and order' politiek. Misschien wordt de anomie tijdelijk onderdrukt; tegelijkertijd echter verhoogt een dergelijk beleid de potentiële conflicten door het blokkeren van noodzakelijke vernieuwingen. Hoewel de integratie op macro-niveau tegenwoordig slechts op beperkte schaal is te realiseren, biedt een vooruitstrevend beleid in een gedemocratiseerde samenleving hiertoe wellicht de meeste mogelijkheden. De ondersteuning van de beleidsplanning door een wetenschappelijk gefundeerd inzicht in sociale veranderingsprocessen staat helaas nog in de kinderschoenen. De oprichting van een Sociaal Cultureel Planbureau, naast het Centraal Planbureau, betekent een stap in de goede richting.

Gegeven het specifieke karakter van de moderne samenleving ligt het wellicht meer voor de hand de anomie te bestrijden op meso- en micro-niveau. Geïntegreerde en relatief autonome deelgroepen — zowel in de werksituatie als in de vrijetijdsector — dragen bij tot een genormeerde

driftregulatie; ook wanneer consensus op macro-niveau ontbreekt. Het minimaliseren van conflicten tussen de groepen afzonderlijk blijft niettemin een probleem. Uitbreiding van geïnstitutionaliseerd overleg kan bijdragen tot een kanalisatie van deze conflicten.

Een nadere concretisering van mogelijke beleidsinstrumenten is in dit stadium prematuur. Voorlopig is ons doel bereikt, wanneer dit artikel aanleiding geeft tot nader onderzoek naar het verband tussen anomie en inflatie, of, meer in het algemeen, een gewenste samenwerking tussen economen en sociologen zal stimuleren.

### Voten

1. Ook loonstijgingen gelijk aan de toename van de arbeidsproductiviteit hebben een inflatoir effect, wanneer de productiviteit in arbeidsintensieve bedrijven en in de dienstensector minder stijgt dan gemiddeld. Meestal is dit het geval.
2. Verondersteld worden vaste technische coëfficiënten en een gelijkblijvende categoriale verdeling.
3. 'Misschien kan de volgende beeldspraak de zaak verduidelijken: ter zake van de wet van Say zijn de monetaire conjunctuurtheoretici (zoals Hayek en Hawtrey) te beschouwen als ketters. Zij zijn gelovigen met zekere aberraties. De keynesianen zijn geen ketters; zij zijn ongelovigen'. J. Pen, *Moderne Economie*, 1968, p. 152.
4. *Time Magazine*, oktober 1974, p. 40.
5. Zijlstra, J., Rede uitgesproken tijdens de jaarvergadering van de Bank voor Internationale Betalingen, 1973.
6. *Time Magazine*, oktober 1974, p. 40.
7. Hartog, F., *Inflatie: oorzaken, gevolgen, bestrijding*, Alphen a/d Rijn, 1966, p. 58-59.
8. Het onderscheid 'ought — is', wordt door G. Myrdal gekoppeld aan 'The political element in the development of economic theory'. Zie het gelijknamige boek, London, 1953, p. 5 e.v.
9. Durkheim, E., *De la division du travail social*, 1893.
10. Een derde type — altruïstische zelfmoord — is voor ons doel van minder belang. Bekende voorbeelden zijn: De Samurai die harakiri pleegden voor hun heer, de Kamikase piloten die zich te pletter vlogen op hun militaire doel, en de weduwen die in bepaalde samenlevingen (de Hindoes) hun overleden echtgenoot in de dood volgden.
11. Durkheim, E., *Le Suicide*, 1897, p. 223.
12. Zie bijvoorbeeld:  
Dublin, L. I., *Suicide: A Sociological and Statistical Study*, New York, 1963;  
Gibbs, J. P. and W. T. Martin, *Status integration and Suicide*, 1964.  
Pierce, A., 'The Economic Cycles and the Sociological Suicide Rate', *The American Sociological Review*, 1967.
13. Durkheim, E., *The Elementary Forms of Religious Life*, 1902, Engelse vertaling, New York, 1954.

14. Ibid., p. 47.
15. Durkheim, E., *Sociology and Philosophy*, New York, 1953, p. 55.
16. De term Über-ich van zijn tijdgenoot Freud is vergelijkbaar met Durkheims 'conscience individuelle'. Het Über-ich is de 'stem van het geweten', de gezagsinstantie die het Ich informeert over de maatschappelijk aanvaardbare mogelijkheden tot bevrediging van de Es-behoeften in de buitenwereld. Het Über-ich ontstaat gedurende de opvoeding. Het kind internaliseert a.h.w. de 'conscience collective'. De freudiaanse afhankelijkheidsrelatie van het kind ten opzichte van de ouders vertoont overeenkomst met de relatie individu — samenleving bij Durkheim.
17. Het projecteren van de macht van de samenleving op een Almacht, waarover de mens geen controle heeft, wordt door de jonge Marx aangeduid als vervreemding. 'Objectification is the practice of alienation... man, so long as he is engrossed in religion, can only objectify his essence — Homo Faber — by an alien and fantastic being' (Karl Marx, *Early Writings*, trans. and ed. by T. B. Bottomore, New York, 1964).
- Afgezien van de revolutionaire doelstellingen, is de zienswijze van Marx niet strijdig met die van Durkheim. Een collectief religieus normbesef bevordert de integratie van de samenleving; daarover zijn beide auteurs het eens. Marx beoordeelt dit negatief, omdat hij de z.i. onrechtvaardige status quo wil doorbreken. De conserverende kracht van de godsdienst versluiert het machtsmisbruik van de bezittende klasse. Godsdienst is dan 'opium voor het volk'.
18. E. Durkheim, *Moral Education*, New York, 1961, p. 9.
19. Een fragment uit een uitzending van radio Peking — 6 december 1967 — ter illustratie: 'Alle rivieren stromen in de zee en elk rood hart wendt zich naar de zon. O Voorzitter Mao, Voorzitter Mao, de bergen zijn hoog, maar niet zo hoog als de blauwe lucht. Rivieren zijn diep, maar niet zo diep als de oceaan. Lampen zijn hel, maar niet zo hel als de zon en de maan. Uw goedheid is hoger dan de lucht, dieper dan de oceaan en heller dan de zon en de maan. Het is mogelijk om de sterren in de hoogste hemelen te tellen, maar het is onmogelijk om uw bijdragen aan de mensheid te tellen'.
- Het maoïsme als 'de boodschap'; Mao als 'de verlichte redder'. Zo men wil: het 'droit divin' in een 20e eeuwse neo-marxistische versie. Het charismatische leiderschap en de wijze waarop de leider wordt aanbeden zijn in functionalistisch opzicht een alternatief voor een eventuele religie. Zowel een ideologie als een geloofsovertuiging is in staat de integratie van een samenleving te waarborgen.
20. Het meest uitgesproken blijkt dit in zijn artikel naar aanleiding van de Dreyfus-affaire. Neyer zegt hiervan: 'It presents the doctrine of the sacredness of the individual in concentrated form, and spares us the task of bringing together all the references to it that are scattered throughout Durkheim's works'. J. Neyer, 'Individualism in Durkheim', in: K. H. Wolf (Ed.), *Emile Durkheim 1858-1917*, Columbus, 1960.
21. Zie bijvoorbeeld de bibliografie in: H. P. M. Goddijn, *Anomie*, Leiden, 1970, p. 66-76.
22. Merton, R. K., *Social Theory and Social Structure*, New York, 1949, 1956, p. 131-195.
23. Ibid., p. 134.
24. Ibid., p. 146.

25. '...(Under) conditions of great normative complexity and/or rapid social change, individuals are pulled this way and that by numerous conflicting norms and goals, until the person is literally dis-orientated and de-moralized, unable to secure a firm commitment to a set of norms that he can feel as self-consistent'. R. M. Williams Jr., *American Society*, New York, 1951, p. 535. Geciteerd door R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York, 1956, p. 190.
26. 'It appears unlikely that cultural norms, once interiorized, are wholly eliminated. Whatever residuum persists will induce personality tensions and conflict, with some measure of ambivalence. A manifest rejection of the once-incorporated institutional norms will be coupled with some latent retention of their emotional correlates. Guilt feelings, a sense of sin, pangs of conscience are diverse terms referring to this unrelieved tension. Symbolic adherence to the nominally repudiated values or rationalizations for the rejection of these values constitute a more subtle expression of these tensions'. R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York, 1957, p. 136.
27. 'If the groups of an individual are in conflict; if they urge him to contradictory actions, duties, thoughts, convictions;... the respective egos will be mutually antagonistic. The individual will be a house divided against himself, split by inner conflicts... He will be like a ball pushed in opposite directions by several forces'. P. A. Sorokin, *Society, Culture and Personality*, New York, 1947, p. 351.
28. Vgl. E. Fromm, *Escape from freedom*, New York, 1941.
29. R. M. McIver, *The Ramparts We Guard*, New York, 1950, p. 84.
30. 'The science and technology available to society, determine the character of its culture... Institutions are products of the past process, are adapted to past circumstances, and are therefore never in full accord with the requirements of the present. Those who have a vested interest in the old order will bend every effort to maintain old institutions even when they are no longer in tune with technological requirements'. T. Veblen, *The theory of the Leisure class*, 1934, p. 191.
31. Heilbroner, R. L., *The limits of American Capitalism*, 1966, p. 154.
32. Heilbroner, R. L., *An inquiry into the human prospect*, 1974.
33. Een voor de hand liggend voorbeeld betreft de ontwikkeling in de medische wetenschap, waardoor, met name bij religieuze groeperingen, normonzekerheid is ontstaan op het gebied van geboortebeperking, abortus, euthanasie, etc.
34. De vooruitgang van wetenschap en techniek bepaalt mogelijk tevens de richting waarin de samenleving zich ontwikkelt. Wetenschap en techniek leiden via secularisatie (de-mystificatie, ont-mythologisering) tot democratisering en nivellering. De rechtvaardiging van machtsverschillen door de religie (zoals bijvoorbeeld vroeger in de vorm van het 'droit divin') neemt af. Geritualiseerde gezagskenmerken verdwijnen (ministers en hoogleraren worden 'meneer', de arts ontdoet zich van zijn witte jas, de monnik legt zijn habijt af). Het nivelleringsproces heeft tevens betrekking op het in geld uitgedrukte deel van de maatschappelijke hiërarchie, de inkomensverdeling. Zo blijkt bijvoorbeeld in landen waar de kerk het sociale leven sterk beïnvloedt (Spanje, Portugal, Griekenland, Zuid-Amerika) de inkomensverdeling schever te liggen dan in meer geseculariseerde landen (Noorwegen, Zweden, Denemarken, Nederland, Noord-Amerika). De relatie 'wetenschap en techniek - nivellering' verdient nader onderzoek.

35. Op de overeenkomst tussen het marktmechanisme en het proces van sociale controle wordt onder meer ook gewezen door Hans Albert: 'Es dürfte kaum übertrieben sein zu behaupten, dass in Adam Smith' Konzeption der 'unsichtbaren Hand' eigentlich eine kybernetische Idee der sozialen Kontrolle steckt, die ihre Bedeutung auch dann behält, wenn man sie aus ihrem teilweise metaphysisch-ideologischen Hintergrund herauslöst und von der mehr oder weniger normativen Spekulation über die Optimalität der dadurch zustandegewonnenen Ordnung des sozialen Geschehens abstrahiert, einer Spekulation, deren letzte Ausläufer in der Wohlfahrtsökonomie zu finden sind'. Hans Albert, *Marktsoziologie und Entscheidungslogik*, 1967, p. 395.
36. De samenhang tussen prijzen — normen, marktmechanisme — sociale controle, inkomensverdeling — machtsstructuur is in een vorig jaar gepubliceerd artikel door ons uitvoerig besproken. T. Huppes, 'Economische of sociologische economie? De betekenis van de ruiltheoretische sociologie voor de neoklassieke economie; een interdisciplinaire werkelijkheidsconceptie', in: *Mens en maatschappij*, 1974, p. 126-157.
37. Een analyse van de relatie institutionele structuur — inkomensverdeling is aan te treffen in: T. Huppes, 'Markt en macht in de verdelingstheorie; een sociologisch-economische synthese', in: *Sociaal Maandblad Arbeid*, p. 568-577.
38. Het kwantificeren van bijvoorbeeld sociale conflicten, protestacties, het gebruik van psychofarmaca, etc. zou een aanzienlijk uitgebreider onderzoek vergen.